

18. Стахів М. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП. – Львів: Накладом «Громадського голосу», 1936. – 13 с.
19. Стахів М. Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр. – В 6 т. – Т. 4. – Скрантон, 1960. – 192 с.
20. Стахів М. Наша тактика: відповідь на найважливіші питання. – Львів: Друкарня Ю. Яськова, 1936. – 76 с.
21. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів: Накладом соймового клубу УСРП, 1934. – 135 с.
22. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному навісвітленні. – Нью-Йорк – Детройт, 1954. – 104 с.
23. Творять собі ідола // Громадський голос. – 1936. – 15 лют. – С. 2.
24. Феденко П. Про нашу історичну традицію // Громадський голос. – 1938. – 1 трав. – С. 2.
25. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921 – 1939). – Львів, Дрогобич, 2010. – 456 с.
26. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.43.
27. Чи буде світова війна? // Громадський голос. – 1939. – 13 трав. – С. 2.
28. Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна партія. – Львів: Українська видавничка спілка «Громада», 1926. – 47 с.
29. Ще одна рада проти війни // Громадський голос. – 1930. – 1 листоп. – С. 2.
30. Що значить новий переворот у Середній Європі // Громадський голос. – 1939. – 25 берез. – С. 2.
31. Що значить союз Італії і Німеччини // Громадський голос. – 3 черв. – С. 1.
32. Що значить цей пакт // Громадський голос. – 1939. – 2 верес. – С. 4.
33. Koko E. W nadziei na zgode. Polski Ruch Socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939). – Gdansk, 1995. – 247 s.
34. Tomicki J. Lewica socjalistyczna w Polsce 1918–1939. – Warszawa, 1982. – 612 s.

Соляр І.Я. Европейские международные отношения 1920 – 1930-х гг. в оценке УРП–УСРП

Проаналізована стратегія і тактика СРП–ВСРП в сфері внешнеполітичних стосунків на протязі міжвоєнного періода ХХ ст., показана інтерпретація членами партії міжнародних подій, определено отношение социалистов–радикалов к антидемократическим режимам, которые были установлены в Европе на протязі 1920–30-х гг

Ключевые слова: СРП–ВСРП, Европа, УССР–УСРП, международные события, фашизм.

Soljar, I.Y. European affairs in 1920 – 1930-ies the evaluation of URP–USRP

The article analyzes the strategy and tactics of URP–USRP in foreign relations during the interwar years of the twentieth century., Characterized interpretation of party members of international events, defined the attitude of socialists to anti-radical regimes that were established in Europe during 1920–30-ies

Key words: URP–USRP, Europe, USSR, international events, fascism.

УДК 94 (477) «1921 – 1929»:631

Лазуренко В.М.

Оренда землі і наймана праця в українському селі в роки НЕПу

Розкрито особливості оренди землі та використання в селянських господарства України доколгоспного періоду найманої праці.

Ключові слова: господарства фермерського типу, оренда землі, селянство, наймана праця, господарство, заможне селянство, куркульство.

Важливою складовою селянського землекористування та розвитку продуктивних сил українського села у період НЕПу стала оренда землі як особлива форма реалізації земельної власності та господарського використання землі – головного засобу виробництва в сільському господарстві.

У свій час до порушеної нами проблеми зверталися В. Качинський, С. Кочергін, М. Гуревич, В. Данілов, С. Кульчицький, В. Калініченко, О. Ганжа, О.Десятніков [1]. Водночас сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дозволяють висвітлити раніше маловідомі сюжети піднятої проблеми.

Вперше про оренду землі йшлося у резолюції XI з'їзду РКП (б) 2 квітня 1922 р. «Про роботу на селі», в якій зазначалося, що «в питанні про умови застосування найманої праці у сільському господарстві та оренди землі з'їзд рекомендує всім працівникам даної галузі не зв'язувати зайвими формальностями ні того, ні другого явища і обмежитися запровадженням у життя рішень останнього з'їзду...» [2, с.320–321].

За існуючою тоді практикою рішеннями партійних з'їздів керувалися ВУЦВК, РНК УСРР та органи влади на місцях. Вже 11 квітня 1922 р. ВУЦВК, РНК УСРР прийняли декрет «Про надання незможним селянським господарствам права тимчасової переуступки користування своєю надільною землею». Положення цього декрету склали основу прийнятого 27 травня 1927 р. «Основного закону про трудове землекористування» [3, с.71–73]. А дещо пізніше – 29 листопада 1922 р. ВУЦВК затвердив Земельний кодекс УСРР» [4].

Згідно з цими документами здача землі в оренду дозволялася для господарств, послаблених внаслідок стихійного лиха або нестачі робочої сили, реманенту та худоби. «Основний закон про трудове землекористування» забороняв здачу землі в оренду без поважних причин. Порушення закону каралося конфіскацією званої в оренду земельної ділянки терміном на один рік [5, с.531].

В умовах ліквідації приватної власності оренда землі не розглядалася як нормальне явище, оскільки непорушну основу землекористування в радянській державі складала державна власність на землю [6, с.269]. Дозвіл на оренду землі розглядався як «тимчасова переуступка», яка надавалася незможним господарствам

Сам процес землевпорядкування та передачі земельних площ в оренду в багатьох випадках був організований незадовільно. Зокрема, при перевірці в 1925 р. обліку та використання державного земельного фонду в Немирівському та Межирицькому районах Вінницької округи виявлено, що обліку орендної плати не велось ні в окружному земвідділі, ні в зазначених районах. Земля в оренду здавалася в більшості випадків з торгів, які велися виключно на збільшення орендної плати. Вимоги щодо поліпшення та раціонального господарювання при цьому не бралися до уваги [7, с.33].

Відомостей про здачу землі до окружного земвідділу з більшості районів не надходило. Значна частина земель державного земельного фонду місцевого значення перебувала безоплатному користуванні різних установ та організацій [7, с.32].

Взагалі ж робота з проведення землевпорядкування здійснювалася незадовільно, що негативно позначалося на розвитку земельних відносин. Станом на 1 січня 1929 р. в Україні було земле впорядковано лише 10,6 млн. га землі, що складало близько 29%

усієї території. При цьому питома вага селянських господарств у фінансуванні землевпорядних робіт у 1928 р. складала тільки 25,9% [8,с.67].

Орендну плату дозволялося здійснювати грошима, продуктами та іншими видами винагороди (виконання певних послуг та комбінуння перших двох видів орендної плати [15,с.531]. З утвердженням непу і зміцненням індивідуального селянського господарства помітним стає процес денатуралізації орендної плати з переходом на оплату оренди грішми [9,с.47].

Хоча ще зберігалася і продуктова та відробіткова форма оплати оренди. Особливо невідгидним був «відробіток». Як з'ясувала дослідниця аграрної історії О. Ганжа, в окремих випадках за обробіток однієї десятини орної землі незаможний селянин в період напружених сільськогосподарських робіт мусів відробляти 5 – 6 днів у господарстві власника найнятої ним худоби [10,с.45]. А в Донецькій окрузі за збирання, косовицю та обмолот зібраного врожаю з однієї десятини селянин не тільки віддавав в оренду дві десятини землі, а змушений був ще й безоплатно працювати на всіх трьох десятинах [9,с.115].

Більш активно практикували оренду землі селянські фермерські господарства, які виділялися вищим рівнем товарності виробництва. Кількісно складаючи порівняно незначну частину загальної чисельності орендарів, вони водночас зосереджували в своїх руках майже третину – 30,5% усього орендного земельного фонду [14,с.100].

Одним із важливих елементів формування господарств фермерського типу стала наймана праця. У 1923 р. всього сільського населення в Україні нараховувалося 23,1 млн. чоловік, з яких працездатного віку – 10,8 млн. чоловік. Про особливості розподілу за регіонами та віковими групами можна судити з даних, наведених в наступній таблиці (таблиця 1 [12,с.9]).

Таблиця 1

Дані про розподіл сільського населення між районами та віковими групами в 1923 році (в тис.)

Райони	Ідців	Чоловіків			Жінок		
		18 – 60 років	14 – 18 61 – 65 років	10 – 13 років	16 – 55 років	14 – 15 56 – 60	10 – 13 років
Полісся	3.395.272	766.632	225.972	210.907	752.253	141.155	187.633
Право-бережжя	6.729.051	1.605.632	436.419	407.108	1.670.123	274.303	388.885
Ліво-бережжя	5.520.436	1.239.641	380.192	337.354	1.302.105	224.599	315.576
Степ	7.385.294	1.672.592	469.014	484.519	1.795.528	299.887	1.393.172
по Україні	23.030053	5.284.497	1505597	1439918	5.520.000	939.944	1.393.172

Порівняння робочого складу сімей одних і тих же груп в розрізі районів доводить, що найбільш забезпеченими робочою силою є господарства Полісся і Правобережжя, за ними йде Лівобережжя, а зона Степу в усіх групах посідає останнє місце. Це явище можна пояснити різницею життєвого рівня, що його забезпечують рівновеликі площі в Степу та Лісостепу. При більшій інтенсивності господарств Лісостепу на одиниці площі в ньому може прохарчуватися і знайти застосування своїй праці більша кількість людей, ніж в Степу. Тому зростання сім'ї в степовій зоні могло бути забезпечене за рахунок збільшення посівної площі, що було більш реальніше в цьому районі з огляду на відносне багатоземелля. Кращими тут були умови і для поширення оренди [12,с.10].

У першій половині 1920-х років, як свідчить аналіз, до використання найманої праці вдавалися переважно заможні селянські господарства. Передусім це було

характерним для губерній, які постраждали від посухи 1921 р. Зокрема, у поширених восени 1922 р. анкетах ЦК КП (б) У зазначалося, що у Катеринославській губернії наймити знаходили роботу у селян, які вели фермерські господарства («багатих селян», «у куркулів чи середняків») [13,с.35–73]. Наприклад, в Олександропільській волості на роботу в заможні господарства наймалося 60% робітників, в середняцькі – 15% та 25% наймитів вийшли у врожайні губернії [13,с.63].

Волосні комітети Запорозької губернії також повідомляли, що біднота наймається на роботу до «куркулів» та середняків [13,с.90–129]. Відмічалися факти роботи наймитів з худобою чи реманентом у господарствах без засобів виробництва [13,с.11,124].

У губерніях, що не постраждали від посухи, теж основними наймачами виступали господарства заможної верстви селянства. Так, у анкетах Волинської губернії повідомлялось, що селяни «ходять на заробітки до заможних громадян» [13,с.8–10]. Міцні господарства («куркулі») вказувалися як головні наймачі робочої сили й у Київській губернії [14,с.5].

Однак були й інші, дещо нетрадиційні (скоріш, парадоксальні) форми використання найманої праці. Мали місце випадки, коли наймачами виступали не заможні селянські господарства, а селяни-бідняки. Не маючи в достатній кількості власних засобів виробництва, вони були змушені наймати худобу або реманент разом з їх заможними власниками, яким це було вигідно, оскільки вони отримували плату як за орендований ременем, так і за свою участь у виконанні робіт. Це мало суттєве значення, оскільки одним з головних критеріїв віднесення до «експлуататорського класу» було використання найманої праці. Завдяки таким обставинам заможні селяни перетворювалися в наймитів і таким чином позбувалися тавра «куркуля». Крім того фермерські господарства в 1924 – 1925 рр. отримали в середньому на господарство 84,5 крб. – 11,7 % умовно чистого прибутку [15,с.84].

Ця тенденція добре ілюструється даними, отриманими за наслідками здійсненого в 1925 – 1926 року обстеження господарств двох сіл Стеблівського району Черкаської округи – Миколаївки і Селища (таблиця 2 [16,с.27]).

Таблиця 2

Дані про використання найманої праці господарствами (села Миколаївка і Селище Стеблівського району Черкаської округи в 1925 – 1926 р.)

Групи господарств за розміром капіталу	Відроблено людино-днів:		
	наймитими робітниками в своїх господарствах	родинами господаря в чужих господарствах	робота в чужому господарстві
Дрібні: до 800 крб.	42	152	362
Середні: 800 – 1300 крб.	106	112	105,7
Фермерські: понад 1300 крб.	108	56	51,8
В середньому	85	110	129,4

З наведених даних видно, що дрібні господарства більше працюють в наймах у чужих господарствах. Ніж самі наймають робітників. В середніх господарствах обидва види наймів майже рівні і в найбільших (фермерських) господарствах переважають найми робітників для роботи у власному господарстві, що видається цілком закономірним.

Зовсім іншу картину дає оплата для роботи в господарствах різної міцності. Оплата для роботи в чужому господарстві у всіх випадках оплачується значно дорожче, ніж робота робітнику у власному господарстві. Це свідчить про те. Що в той час як господарство відкужує від себе дорожчу робочу силу, саме воно має вигоду від використання дешевої жіночої робочої сили та роботи підлітків. Найдорожче платили

найманим робітникам дрібні господарства, яким доводилося оплачувати не тільки робітника, а й худобу та реманент. Найдорожче заробляли у наймах представники заможних господарств, бо їм платили не тільки за роботу, а й за використання їхньої худоби та реманенту [16, с.27].

Отже, в Україні в першій половині 1920-х років головним наймачем сільськогосподарських робітників виступали заможні господарства, які мали землю та реманент.

Як свідчить аналіз, кількість найманих робітників у сільському господарстві України впродовж 1921 – 1925 рр. поступово зростала. Найбільші зростання чисельності спостерігались у 1922 та 1924 роках. Так, за даними Всеробітземісу у 1921 р. наймалося на роботу 92,4 тис. чоловік, у 1922 р. – 104,4 тис., 1923 р. – 110,7 тис., 1924 р. – 200,3 тис., 1925 р. – 240,2 тис. Якщо помітне збільшення чисельності наймитів у 1922 р. зумовлювалося необхідністю селян шукати приробітку поза власними господарствами, то в наступні роки це можна пояснити загальною активізацією сільськогосподарського виробництва [17, с.18–26].

Тенденція до збільшення чисельності найманих робітників (наймитів) у селянських господарствах та сільських громадах в наступний період змінилася. Якщо в 1926 – 1927 рр. кількість наймитів ще зросла порівняно з попередніми роками і становила в цілому по Україні відповідно 418,4 тис. і 431,5 тис., то в 1928 р. кількість найманих робітників на селі зменшилася до 377,1 тис., в 1929 р. – до 306,0 тис. чоловік.

При цьому загальне зменшення кількості найманих робітників відбулося переважно за рахунок одноосібних, в тому числі й фермерських, селянських господарств, які в другій половині 1920-х рр. зазнавали все більших утисків з боку влади. Про це свідчать дані таблиці 3 [18, с.15].

Таблиця 3

Порівняльні дані про кількість найманих робітників (наймитів) у одноосібних та групових господарствах і сільських громадах (тис.) в 1926 – 1929 рр.

Роки	У селянських та інших одноосібних господарствах	У групових господарствах та сільських громадах
1926	353565	64853
1927	337943	93606
1928	282010	95124
1929	212059	93941

Порівняно з іншими регіонами найбільше зменшення кількості найманих робітників в одноосібних селянських господарствах в другій половині 1920-х рр. зафіксовано в районі Степу. Якщо в 1926 р. за наймом там працювало 125,7 тис. наймитів, то в 1929 р. цей показник зменшився до 65,7 тис. Натомість кількість найманих робітників у групових господарствах та сільських громадах за цей же період зросла з 23,8 тис. до 35,6 тис. селян, що працювали за наймом [18, с.15].

Оренда землі та використання найманої праці, передусім фермерськими господарствами, сприяла підтриманню високого рівня використання сільськогосподарських угідь, розширенню посівних площ та інтенсифікації виробництва. Однак радянський політичний режим не міг змирнитися з існуванням економічно незалежного сільгоспвиробника. Тому ще до втілення в життя теорії соціалістичної перебудови сільського господарства, не дочекавшись закінчення строків дії багатьох договорів про оренду землі, почались пошуки „криміналу» в орендних відносинах, що досягли в умовах НЕПу високого рівня. Незважаючи на позитивні результати застосування оренди землі, уряд держави вбачав в ній шлях до «формування капіталістичних відносин на селі» [19, с.32].

З початком в кінці 1920-х рр. репресивних заходів держави щодо селянства і, передусім, заможного, зросло невдоволення селян. Селяни–фермери, намагаючись позбутися ганебного тавра куркуля, почали згоряти господарську діяльність, в тому числі відмовлятися від орендованої землі, перестали наймати робітників. Питома вага

тих, хто користувався найманою працею, скоротилася серед фермерських господарств з 75,3 % у 1927 р. до 46,8 % у 1929 р. [20, с.92].

З початком колективізації та розкуркулення в сільській місцевості почала згортатися оренда землі. У направлений в окружні та районні комітети КП (б) У на початку 1930 р. директиви під грифом «Цілком таємно» зазначалося, що «на основі особливого закону Радянського уряду, відмінити в районах суцільної колективізації стосовно індивідуальних селянських господарств дію законів про оренду землі і застосування найманої праці в сільському господарстві (розділи VII і VIII Загальних засад землекористування і землевпорядкування). Винятки з цього правила щодо середняцьких господарств повинні регулюватися райвиконкомом під керівництвом і контролем окрвиконкому» [21, с.4].

Завершуючи статтю хотілося б зазначити, що найм–продаж робочої сили в роки непу був механізмом її збалансування між господарствами різних соціальних груп. Це було результатом соціальної диференціації на селі.

Список використаних джерел

1. Качинский В. Молодая порось фермерства в украинской степи // Хозяйство Украины. – 1925. – №6. – С. 98 – 106; Кочергин С. Баланс робочої сили в сільському господарстві України (1923 – 1924 рр.) // Український агроном. – 1926. – №11. – С. 8 – 17; Гуревич М. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. – Х., 1927. – 191 с.; Данилов В. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. – М., 1977. – 318 с.; Кульчицкий С. Соціально–економічний розвиток селянських господарств УРСР напередодні масової колективізації // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1982. – Вип. 8. – С. 43 – 55; Калініченко В. Селянське господарство України в період непу. Історико–економічне дослідження. – Х., 1997. – 400 с.; Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К., 2000. – 208 с.; Десятников О.В. Еволюція трудових відносин на селі в добу непу: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун–т ім. Богдана Хмельницького — Черкаси, 2005. — 242 арк.
2. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К., 2000. – 208 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2841. Всеукраїнська спілка сільськогосподарських та лісових працівників. – Оп. 1, справа 20 (1927 р.). Протоколи пленумів ВУКа. – 125 арк.
4. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: социальная структура и социальные отношения. – М., 1979. – 357 с.
5. Селянські бюджети України 1924/1925 господарського року // Статистика України. – Х., 1927. – №115.
6. Доклад Народного Комиссара Земледелия IV съезду незможних селян України // Бюллетень Народного Комиссариата земледелия У.С.С.Р. – Харьков, 1924. – №47–48. – С. 96–116.
7. Комітети Незаможних Селян 1920–1933. Збірник документів і матеріалів. – К., 1968. – 639 с.
8. Берлач А. Організаційно–правові проблеми становлення орендних земельних відносин в Україні: історія і сучасність // Право України. – 1999. – №2. – С. 27 – 32.
9. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р – 489. Могилів–Подільський окрвиконком. – Оп. 1, спр.847. Матеріали з обстеження діяльності райвиконкомів, їх відділів і сільрад округи. – 3 жовтня 1925 – 4 серпня 1926 р. – 367 арк.
10. Там само. – Ф. Р – 39. Вінницький окрвиконком. – Оп. 1, спр. 176. Плани робіт, доповіді та відчити про землевпорядкування округи. – 16 листопада 1925 – 6 травня 1926 р. – 135 арк.
11. Вісімнадцять селянських бюджетів з Черкащини // Український агроном. Журнал агрономічної секції ВУК профспілки с.–г. та лісових робітників СРСР. – Х. – №2–3. – 1928. – С. 24 – 34.
12. Кульчицкий С.В. Комунизм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996. – 396 с.
13. Два роки роботи уряду УСРР (1926/27 – 1927/28). Матеріали до звіту уряду Одинадцятому з'їздові Рад. – Х., 1929. – 228 с.
14. Історія селянства Української РСР: В 2-х томах. – Т. 2. / редколегія тому: Компанієць І.І. (гол. ред.), Ганжа І.Х., Слинко І.І. – К., 1967. – 534 с.

15. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х., 1930. – Випуск II.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1072. Організаційно-інструкторський відділ. Підвідділ інформаційний (13.06. – 10.11.1922). – 137 арк.
17. Кочергін С. Баланс робочої сили в сільському господарстві України (1923 – 1924 рр.) // Український агроном. – 1926. – №11. – С. 8 – 17.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1073. Організаційно-інструкторський відділ. Підвідділ інформаційний (08.02. – 04.10.1922). – 91 арк.
19. Ганжа О.І. Боротьба з куркульством на Україні в 1921 – 1923 рр. // Український історичний журнал (У.І.Ж). – 1987. – №5. – С. 109 – 117.
20. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х., 1930. – Випуск II. – 146 с.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1666. Загальний відділ (20.05. – 31.10. 1923). – 42 арк.

Лазуренко В.Н. Аренда земли и наемный труд в украинском селе в годы НЭПа

Раскрыты особенности аренды земли и использования в крестьянских хозяйствах Украины доколхозного периода наемного труда.

Ключевые слова: хозяйства фермерского типа, аренда земли, крестьянство, наемный труд, хозяйство, зажиточное крестьянство, кулачество.

Lazurenko, V.M. Land lease and wage labor of ukrainian village in NEP (New Economic Policy) years

Peculiarities of land lease and the usage of prefarm period of wage labor in agricultural economy of Ukraine were studied.

Key words: businesses of farming type, land lease, peasantry, wage labor, economy, well-to-do peasantry, kulak theory.

УДК 94 (477.5) «19»: 316.4

Вовк О.В.

Негативні складові відносин українського селянства і радянських чиновників у 20–х роках ХХ століття

На основі аналізу архівних документів та праць дослідників автор статті висвітлює відносини між українським селянством та чиновниками (партійними та громадськими діячами, працівниками сільських органів влади, активістами) у 20–ті роки ХХ століття. Висвітлюються причини і прояв негативних складових у відносинах селянства та чиновництва як результат більшовицької політики щодо українського села.

Ключові слова: політика, влада, селянство, чиновник, недовіра.

Стиль поведінки сучасного українського політикуму успадкований певною мірою з радянського минулого. Поведінкові стереотипи, уявлення про роль і місце службовця в державі, відносини чиновників з пересічними громадянами – всі ці речі мають на собі відбиток тривалого бездержавного життя в умовах панування тоталітарного режиму, наслідки чого в Україні не подолані донині. Політична культура сучасного чиновництва формувалася певною мірою ще в радянські часи, що впливає на взаємини з громадянами, усвідомлення свого місця в державі, в соціальній структурі країни.

У роки незалежності було опубліковано ряд праць, присвячених відносинам влади і селянства. Це, зокрема, колективна монографія «Історія українського селянства» [19, с. 27]. Окрему увагу праця приділяє взаєминам влади і селянства, а також відносинам селян з іншими верствами суспільства. У працях С. Кульчицького розглядаються соціально-економічні процеси в українському суспільстві, пов'язані з утвердженням радянської влади у 20–х роках ХХ століття. [13; 15; 21] С. Кульчицький пише про взаємини селянства і радянської влади, яка прагнула попередити прояв політичної активності основної селянської маси того, що стосувалося будь-яких сфер місцевого життя. [12, с.] Окремі розділи 11–го том 15–томної праці «Україна крізь віки» стосуються розвитку українського села. [14] У монографії «Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927)» О. Ганжа приділяє увагу і аналізує різні аспекти радянського процесу в українському селі. [2] Проблеми відносин влади і селянства приділено увагу у дослідженні Ю. Шаповала «Україна 20–50–х років: сторінки ненаписаної історії». [36] Слід звернути увагу на публікації, авторами яких є І. Кривко, С. Лях [11], які розглянули соціальні відносини на селі до і після приходу більшовиків. Соціально-психологічні аспекти радянської українського селянства аналізуються у статтях С. Дровозюк. [5; 6; 7]

Метою даного дослідження є з'ясувати характер відносин українського селянства і радянських чиновників (партійних, громадських діячів, працівників державних установ, активістів), з'ясувати причини негативних складових цих відносин.

Відносини більшовицької влади і селянства наприкінці 10–х – початку 20–х років розпочалися з гострого протистояння, що у багатьох випадках супроводжувалося збройним протистоянням. У «Доповіді про роботу в селі» завідуючого відділом роботи в селі при ЦК КП(б)У Шліхтера за липень 1919 року, аналізуючи досвід відносин влади й селянства, вказувалося, що «Оставленная вне сферы организационных забот и идейного влияния со стороны Коммунистической Партии, деревня ответила на социалистическую конструкцию Советских органов в деревне ненавистью со стороны кулацких элементов, недоверием со стороны середняков и полным равнодушием со стороны бедноты» [23, арк. 54–55]. Вказана доповідь свідчила не лише про неуспіх більшовицької влади в Україні, більшовицький режим покладав чималі сподівання головним чином на присланих переважно з Росії партійних діячів, а потім на відданих радянській владі осіб. В Україну йшов безперервний потік більшовицьких агітаторів. Серед них були курсанти секції роботи на селі партійних шкіл, робітники заводів Петрограда, Москви та інших міст, більшовики із діючої армії тощо. Лише у першому півріччі 1920 р. в